

Reagiranje Italije na razpadanje Jugoslavije tako v državi sami kot tudi v okviru Skupnosti je notranjo neurejenost precej dobro razkrilo. Strateški cilj ohranitve Jugoslavije, ki ga je Italija do skrajnosti branila v okviru neuspele posredovalne misije Skupnosti, je nastajal iz več kontradiktornih nacionalnih interesov. Eden od teh je bojazen, da bi se nove nacionalne države s pomočjo določenih zaščitnikov iz ES pojavile kot kandidati za sprejem in s tem teoretično in praktično povečevale njihovo težo zaščitnikov; drugi pa je morda strah pred regionalnim imperializmom Srbije in njeno prenapihnjeno, povsem neproporcionalno vojsko, ki bi v morebitni »veliki Srbiji« pomenila neobvladljiv dejavnik stalnih groženj sosedom; ohraniti Jugoslavijo pomeni s tega zornega kota »stalno zaposliti« srbsko vojsko z zadevami v Jugoslaviji (v primeru nasilne obnove hegemonije) in jo torej nevtralizirati kot primer nastajajočega regionalnega imperializma. (Skrajni cinizem nekaterih politikov, ko so odklonili zamisel o posredovalnih oboroženih silah zahodnoevropske unije, ker »bi bilo škoda življenja katerega koli evropskega vojaka«, so nazoren dokaz strateškega interesa prikazati jugoslovansko dogajanje kot državljansko vojno, ne pa kot osvajalno vojno ene od članic konfederacije proti drugim – in s tem pokopati odgovornost z nemočnim dvigom rok pred »neracionalnim klanjem«).

Toda zunanjepolitične strategije niso sestavljene izključno iz realpolitičnih prvin. Kot sinteze realnega in idealnega morajo vsebovati tudi protistrupe proti izključnosti preozkih državnih interesov. Kot je mogoče videti ob koncu septembra 1991, je enostransko sestavljanje teh interesov v celoto, ki je posledica pomanjkanja zunanjepolitičnih alternativnih rešitev preživelemu statusu quo v Evropi, pripeljalo do nemoči posredovanja in s tem vplivanja na razvoj dogodkov. Odločno nasprotovanje priznanju Slovenije in Hrvaške je po eni strani pomagalo Srbiji in vojski prebiti psihološke ovire glede vojne z vsemi sredstvi; z nesposobnostjo ES oblikovati posredniške čete in ustaviti vojsko na pohodu proti hrvaškim ozemljem pa je Italija prispevala k temu, da se je ideal politične unije z ustreznimi skupnostnimi orodji odmaknil v neznano prihodnost.

JANEZ STANIČ

Sovjetska zveza med razpadom in prestrukturiranjem

Po avgustovskem neuspelem prevratu se je v Sovjetski zvezi vsul pravi plaz dogodkov, ki so že vsak zase zares prelomnega, zgodovinskega pomena. Izjemen pospešek je dobil proces dezintegracije dosedanje države, hkrati pa se je začela radikalna demontaža treh stebrov sovjetske oblasti – komunistične partije, politične policije (KGB) ter armade in vojaškoindustrijskega kompleksa.

Gorbačov sem je neposredno po prevratu še kot generalni sekretar CK KPSZ začasno suspendiral delovanje partije in podpisal dva predsedniška dekreta – o departizaciji in o začasnem prehodu partijske lastnine v roke sovjetov ljudskih odposlancev – ki dejansko pomenita začetek likvidacije stare partije. Ker se to

dogaja v državi, ki si je tako partijo izmislila in sedem desetletij delovala kot partija država, kot zgled in najvišji obrazec komunizma, je to seveda res zgodovinski dogodek, obenem pa ena največjih medijskih senzacij druge polovice dvajsetega stoletja.

Natančneje rečeno: po vsej logiki bi morala biti taka senzacija. V resnici pa je to dogajanje nekako utonilo v poplavi drugih dogodkov. Če bi se nekaj podobnega zgodilo v drugih časih in okoliščinah, bi bila to tedne in tedne naslovna medijska tema po vsem svetu, analitiki političnih dogajanj pa bi z njo imeli dela za mesece in leta. Toda, kot rečeno, celo tak dogodek se mora umikati drugim, še pomembnejšim, kar seveda dramatično opozarja na usodnost sovjetskega dogajanja, kjer celo ukinjanje partije ni več glavna tema. Tempo in daljnosežnost dogajanja sta skoraj nepredstavljiva, predvsem pa postajata analitično neobvladljiva in skrajno nepredvidljiva.

Če kljub temu skušamo vsaj kolikor toliko racionalno in analitično spremljati dogajanje, se v tem trenutku kot najpomembnejša tema zares zastavlja nadaljnja usoda sovjetske države, pri čemer pa je trdno eno samo izhodišče: doslej znane Sovjetske zveze ni več. Tudi formalno je ni več kot zveze petnajstih zveznih republik, kajti 6. septembra je državni svet (to je nov najvišji državni organ, ustanovljen po neuspelem udaru, vodi pa ga Mihail Gorbačov) priznal neodvisnost Litve, Latvije in Estonije, ki so medtem tudi že dočakale široko mednarodno priznanje, trenutno (ta članek je pisan sredi septembra) pa teče postopek za njihov sprejem v OZN, ki bo, kot vse kaže, speljan brez večjih težav.

Uspela odcepitev treh baltiških republik materialno za Sovjetsko zvezo sicer ne pomeni veliko. Njihovo skupno ozemlje obsega namreč le 0,77 odstotka površine ZSSR, skupno število prebivalcev (8 milijonov) pa samo 2,8 odstotka vsega sovjetskega prebivalstva; tudi gospodarsko ne pomenijo veliko in celo njihov strateški pomen, ki je sicer precej pomembnejši kot velikost ozemlja in število prebivalstva, ni tolikšen, da jih ZSSR ne bi mogla pogrešati. Tisto, kar je pri tej odcepitvi daleč najpomembnejše, je, da so se sovjetske meje spremenile in da Sovjetska zveza ni več država s trdno določenimi in nespremenljivimi mejami. To dejstvo namreč postavlja pod vprašaj celotno konstrukcijo nekdanje ZSSR.

Nekaj podobnega lahko ugotovimo tudi za druge republike, ki kažejo najbolj resno voljo po odcepitvi, pri čemer gre zlasti za Moldovo (nekdanjo Moldavsko SSR) in Gruzijo. Tudi morebitna odcepitev Moldove (kar se trenutno ne zdi nemogoče), po količinskih kazalcih ne bi pomenila veliko. Prav tako ne izguba Gruzije, čeprav gre v tem primeru že za drugačno kvaliteto. Tri baltiške republike in Moldova so namreč ozemlja, ki jih je Sovjetska zveza pridobila z drugo svetovno vojno s silo in pogodbami, ki jih je moč izpodbijati, medtem ko gre pri Gruziji že za posest, ki vsaj psihološko-politično sestavlja jedro ruskega imperija in poznejše ZSSR. Res pa je, da tudi to jedro ni več nesporno, in ključ problema je prav vprašanje, kaj Sovjetska zveza oziroma tisto, kar bo iz nje nastalo, pravzaprav je, kaj vse jo sestavlja in kakšne so temeljne povezave.

Na ravni celotne države (nekdanje ZSSR) se je problem najprej zastavil kot vprašanje statusa zveznih republik, deleža njihove samostojnosti in predvsem odnosov med njimi in centrom. Prva inačica reforme federacije je izhajala iz načela o ohranitvi enotne države, vendar precej bolj decentralizirane, z znatno večjo samostojnostjo republik zlasti na kulturnem in nacionalnem, delno tudi na gospodarskem področju. Tako je bilo izhodišče Gorbačova, ko je pred tremi leti začel govoriti o reformi federacije.

Do prve večje radikalizacije te zasnove je prišlo, ko so tri baltiške republike

začele zahtevati popolno samostojnost in jo leta 1990 (Litva) in 1991 (Latvija, Estonija) tudi formalno razglasile. Realne odcepitvene težnje so se v istem času močno okrepile tudi v Gruziji in Moldovi, delno v Armeniji. Gruzija je neodvisnost razglasila novembra 1990, Moldova 27. avgusta 1991, Armenija pa svojo neodvisnost povezuje z usodo Gorskega Karabaha – armenske nacionalne enklave, ki je administrativno del Azerbajdžanske SSR.

Ta radikalizacija je Gorbačova prisilila k prvi večji reviziji prvotne zamisli o reformi države. Konec aprila letos je bil podpisan tako imenovani sporazum »9 + 1«, ki so ga podpisali predstavniki devetih zveznih republik (Rusije, Ukrajine, Belorusije, Uzbekistana, Kazahstana, Kirgizije, Turkmenije, Tadžikistana, Azerbajdžana in – v imenu federacije – Gorbačov. Sporazum je šel korak dlje od prvotne zamisli o reformi federacije, s tem da je priznal suverenost republik in predvidel njihovo še večjo samostojnost. V tem sporazumu je bilo že čutiti močan vpliv največje zvezne republike Ruske federacije in njenega predsednika Borisa Jelcina, ki se je zavzemal za precej bolj ohlapno federacijo kot Gorbačov. Republike, ki so ga podpisale, sestavljajo skupaj približno 92 odstotkov vsega prebivalstva. Niso ga podpisale štiri »periferne« republike (Litva, Latvija, Estonija, Moldova) in dve kavkaški (Gruzija in Armenija). Na podlagi tega sporazuma so začeli pripravljati nov zvezni dogovor, ki bi ga morali začetni uradno podpisovati 20. avgusta in tega dne bi torej iz nekdanje Sovjetske zveze začela nastajati nova, še vedno zvezna, toda precej ohlajnejše povezana država.

Dan pred tem je prišlo do državnega udara, s katerim so odstavili Gorbačova. Med vzroki za udar je bil nedvomno zelo pomemben tudi predvideni podpis novega zveznega dogovora, s katerim bi bila precej omejena moč centra, še vedno močne centralne partijske, državne, vojaške in gospodarske strukture pa bi izgubile znaten del oblasti.

Neuspeh udara, pri čemer je bilo odločilno odločno ravnanje ruskega predsednika Jelcina, je celoten položaj znova močno radikaliziral. Sporazum »9 + 1« je bil čez noč presežen in v naslednjih dneh so praktično vse zvezne republike razglasile popolno suverenost. Gorbačov se je sicer vrnil na oblast, toda bistveno oslavljen, kar je hkrati pomenilo tudi veliko oslabitev centra, težišče dogajanja pa se je preneslo na Rusijo in njenega predsednika Borisa Jelcina.

Dogodki so se nato razvijali dramatično, hitro in hudo nepregledno. Jelcin je sicer ves čas zagovarjal koncept zveze suverenih držav, vendar so ga dogodki začeli prehitevati in se razvijati v nezaželeno smer. Razglasitev popolne suverenosti največjih in najmočnejših republik, med njimi Ukrajine, Belorusije in Kazahstana, je prvič povsem resno napovedala možnost popolnega razpada Sovjetske zveze, kar pa je v nasprotju tudi z dolgoročnimi interesi same Rusije. Jelcin je na to reagiral z znamenito dramatično izjavo zadnje dni avgusta, ko je dejal, da bo Rusija načela vprašanje notranjih meja, če bo država razpadla. To je bilo moč razumeti kot napoved državljanske vojne in »jugoslavizacije« Sovjetske zveze, kajti Rusija bi lahko bolj ali manj upravičeno zastavila vprašanje pripadnosti znatnih ozemelj v Ukrajini in Kazahstanu, razen tega pa bi se vprašanje meja lahko zastavilo med domala vsemi zveznimi republikami. S tem je kriza konec avgusta dosegla doslej najnižjo točko.

Toda kriza se je začela razpletati že dobesedno čez nekaj ur. 29. avgusta sta Rusija in Ukrajina podpisali dvostranski meddržavni sporazum, s katerim sta jamčili nespremenljivost sedanjih meja, hkrati pa se zavzeli za preureditev Sovjetske zveze v ohlapno konfederacijo oziroma zvezo držav. Dan pozneje sta enak sporazum podpisala Rusija in Kazahstan. Tri največje in najmočnejše sovjetske

republike (vse tri imajo na svojem ozemlju tudi jedrsko orožje) so s tem otopile najhujše ostrine grozečih notranjih spopadov z nepredvidljivimi posledicami, hkrati pa samostojno, mimo centra, zastavile nova načela bodoče konfederacije ali zveze držav.

Gorbačovu oziroma ostankom centralnih oblasti, ki jih predstavlja, ni ostalo drugega, kot sprizniti se z novimi dejstvi in se po njih ravnati. Začela so se intenzivna posvetovanja med republikami in centrom, iz katerih se je rodil nov sporazum, tokrat »10 + 1«, ki so ga objavili 2. septembra na začetku zasedanja kongresa ljudskih poslancev. Sporazum, ki so ga podpisali Rusija, Ukrajina, Belorusija, Kazahstan, Uzbekistan, Kirgizija, Tadžikistan, Turkmenija, Azerbajdžan in Armenija, v imenu zveze pa Gorbačov, predvideva ustanovitev povsem nove države, ki bo temeljila na popolni suverenosti republik oziroma držav, povezovali pa jo bodo enoten gospodarski prostor, skupna obramba in zunanja politika (pri njunem oblikovanju bodo članice imele bistveno več pristojnosti kot dosedanje zvezne republike), skupno pa bodo jamčene tudi državljanske pravice in pravice narodnih manjšin.

Za dosego tega cilja bo potrebno prehodno obdobje, v katerem ne bo več dosedanjih zveznih organov, pač pa so namesto njih ustanovili tri nova zvezna telesa: vrhovni sovjet, državni svet in medrepubliški ekonomski komite.

Vrhovni sovjet (imenovan tudi svet predstavnikov) je začasni parlament, sestavljen iz dveh domov, iz sveta republik in zveznega sveta. Republike, ki so podpisale sporazum »10 + 1«, so v tem organu zastopane z enakim številom članov in imajo po en glas. Svet republik bo sprejemal in spreminjal zvezno ustavo, sprejemal v zvezo nove države, določal zvezni proračun ter napovedoval vojno in sklepal mir; zvezni svet bo sprejemal zakone o zaščiti pravic in svoboščin državljanov.

Državni svet sestavljajo predstavniki vseh republik oziroma držav, predseduje pa mu predsednik Sovjetske zveze. Njegova naloga je usklajevati tiste zadeve s področja notranje in zunanje politike, ki zadevajo splošne interese članic. Sklepi državnega sveta so obvezni za vse.

Medrepubliški ekonomski komite je vlada za prehodno obdobje, ki je prav tako sestavljena po paritetnem načelu. V pristojnosti tega organa so obrambne, varnostne in mednarodne zadeve, predvsem pa usklajevanje gospodarstva in socialne politike ter dogovarjanje z republikami o izvajanju gospodarskih reform. Predsednika medrepubliškega ekonomskega komiteja imenuje predsednik Sovjetske zveze (Gorbačov).

Vse te sklepe je 5. septembra z dvetretjinsko večino sprejel kongres narodnih poslancev, tako da so formalno sprejeti povsem ustavno in zakonito, čeprav je njihov pomen revolucionaren, zaradi česar so predvsem konservativni poslanci kongresa sklepe označili kot nov državni prevrat, le da je bil tokrat formalno izpeljen v ustavnih okvirih. (Naj samo kot zanimivost navedemo, da je na dan, ko so bili ti sklepi sprejeti, konservativna frakcija KPSZ izključila Mihaila Gorbačova iz partije »zaradi izdaje mednarodnega delavskega gibanja, likvidacije socializma v Sovjetski zvezi in razpada ZSSR«).

Tega najnovejšega sporazuma torej niso podpisale Litva, Latvija in Estonija, zdaj že nekdanje sovjetske republike, ter Moldova in Gruzija. Sporazum predvideva, da se te države in republike novi skupnosti lahko priključijo enako kot deset podpisnic ali pa samo delno, na primer samo pri ustvarjanju enotnega gospodarskega prostora. Odnosi z njimi oziroma stopnja njihove povezanosti z novo državo so stvar prihodnjih pogajanj.

Če se za konec tega pregleda dogajanja še enkrat zatečemo k številkam, vidimo, da tistih deset republik, ki so se dogovorile za nov tip države, predstavlja 98,8 odstotka ozemlja dosedanje ZSSR in 93,8 odstotka njenega prebivalstva.

Zastavlja se torej vprašanje, ali zares lahko govorimo o razpadu države, kar je trenutno najpogostejša beseda v zvezi z dogajanjem v Sovjetski zvezi. Kakršen koli določen odgovor na to je trenutno zelo tvegan. Če bodo zadeve tekle v glavnem tako, kot so zastavljene – kar je najbolj optimistična inačica – potem bi bilo bolj upravičeno govoriti o temeljiti in zelo daljnosežni preobrazbi države, ne pa o njenem dejanskem razpadu. Toda razmere, kakršne vladajo v državi, predvsem naraščajoče socialne in mednacionalne napetosti, ne dajejo jamstva, da bodo stvari zares tako tekle. Na ozemlju nekdanje Sovjetske zveze je ta hip 76 točk, kjer že prihaja do konfliktnih situacij in oboroženih spopadov zaradi mednacionalnih, obmejnih in drugih konfliktov. Socialnih napetosti sploh ni mogoče na ta način locirati in oštevilčiti, so pa bolj ali manj razpršene po vsem ozemlju in možnost večjih izbruhov je zelo velika. Obstajajo številne politične, verske, regionalne in drugačne napetosti in konflikti, ki so deloma posledice desetletja trajajoče graditve »brezkonfliktne družbe«, kar je v praksi pomenilo, da so se vse dejanske in potencialne napetosti umetno prikrivale in da ni bilo nobene možnosti za njihovo normalno sproščanje, deloma pa so normalne posledice sedanjih velikanskih sprememb na vseh področjih.

Vse to kaj lahko ogrozi načrtno in obvladovano preobrazbo države, kot je zdaj zamišljena, in razvoj požene v smer dokončnega razpada. V tem primeru si je težko misliti, da bi pravi razpad lahko potekal mirno in nadzorovano. Za sedanji poskus preobrazbe je namreč vendarle značilno, da republike zavestno skušajo obvladovati najbolj eksplozivna nacionalna, ozemeljska, ekonomska in druga konfliktna vprašanja, na kar pa ni moč računati, če bi se sedanji konfliktni procesi izmuznili dogovorjenemu nadzorstvu, kar je povsem realna možnost.

Poleg tega je treba upoštevati, da se preobrazba države dogaja v tudi sicer močno tveganih in nepredvidljivih okoliščinah. Predvsem gre tu za dokončen in popoln razpad komunističnega sistema, kar že samo po sebi ustvarja konfliktne in težko obvladljive razmere. Na to pa pozarjajo izkušnje domala vseh drugih nekdanjih komunističnih držav, predvsem pa jugoslovanske (in prav Jugoslavija je v marsičem neprijetno podobna Sovjetski zvezi), kjer pa je komunistični eksperiment vendarle trajal manj časa, razen tega ni imel tako močnih korenin kot v Sovjetski zvezi. Popolna sprememba družbenih, gospodarskih, lastninskih, političnih in drugih odnosov v Sovjetski zvezi je že sam po sebi izjemno zapleten, težaven in tudi dolgotrajen proces, ki preobrazbo države sooča z mnogimi novimi ali ta hip sploh še nepredvidljivimi zapleti. Zaradi vsega tega seveda ni neutemeljen pomislek, ali bo ta preobrazba res izvedljiva po najbolj optimistični inačici – to je nadzorovano in dogovorno.

Povrh obstaja še vrsta specifičnih problemov, ki trenutno sploh še ne delujejo s polno močjo, je pa njihov vpliv že mogoče z veliko mero zanesljivosti napovedati.

Eno takih vprašanj je odnos med največjo in najmočnejšo Rusijo (17.078.000 kvadratnih kilometrov ozemlja in 147.386.000 prebivalcev ali 76,6 odstotka ozemlja in 51,4 odstotka prebivalstva) in med drugimi republikami oziroma državami. Dosedanja Sovjetska zveza je bila v bistvu ruski imperij, zasnovan na izrazito močni in vsestranski ruski nadvladi. V predvideni novi zvezi se Rusija sicer predstavlja kot enaka med enakimi, vendar že doslej nekatera konkretna dejanja (na primer Jelcinovi pritiski in grožnje s spreminjanjem meja) pričajo, da tudi obrazec »prva med enakimi« še ni odpisan. Bodoče urejanje gospodarskih, vojaških in

drugih vprašanj nove zveze utegne prav glede statusa Rusije naleteti na številne čeri. Zlasti še ker se tudi ruski nacionalizem povečuje, prav tako kot ideje o veliki in močni ruski državi.

Nadalje lahko z veliko gotovostjo predvidimo, da se bo zaostrovalo tudi vprašanje notranje ureditve same Rusije in statusa neruskih narodov v njej. Rusija je tudi sama federacija, v kateri živi poleg Rusov še več deset neslovanskih narodov. V njej je šestnajst avtonomnih republik, pet avtonomnih pokrajin in deset nacionalnih okrožij. Enako kot vsa Sovjetska zveza je tudi Ruska federacija zgrajena in deluje na temelju vsestranske ruske nadvlade, narodi, ki živijo v njej, pa imajo dejansko še manj pravic kot narodi v zveznih republikah. Trenutno je vprašanje notranjih odnosov v Rusiji nekoliko potisnjeno v stran in zamegljeno, delno zato ker je pač v ospredju vprašanje obstoja in usode celotnega imperija, znatno pa tudi zato, ker ga namenoma potiskajo v stran ruski voditelji na čelu z Borisom Jelcinom. Toda mnogi narodi v Ruski federaciji so skrajno nezadovoljni s svojim podrejenim položajem in mnogi med njimi, na primer turkojezični Tataři, Baškirci in Čuvaši med Volgo in Uralom, ugrofinski Mordovci, Marijci in Udmurti v Povolžju ali nekateri muslimanski narodi na severnem Kavkazu, zahtevajo radikalno spremembo sedanjih odnosov ali pa celo izločitev iz Ruske federacije in status zveznih republik. Že v bližnji prihodnosti bo to zagotovo eno resnejših in tudi konfliktnih vprašanj v Ruski federaciji.

Nadaljnje zelo pomembno in odprto vprašanje je povezano z islamskimi, večinoma turkojezičnimi (izjema je iranskojezični Tadžikistan) republikami v Srednji Aziji (Kazahstan, Uzbekistan, Kirgizija, Tadžikistan, Turkmenija) in na Kavkazu (Azerbajdžan). Gre za velikansko (4,082.000 kvadratnih kilometrov) povezano ozemlje, ki ga družijo verska, rasna, kulturna in zgodovinska podobnost, trenutno pa še posebej močna revitalizacija islama in izjemna demografska eksplozivnost. Islamski, turkojezični narodi sestavljajo poleg Slovanov najmočnejšo skupino prebivalstva v Sovjetski zvezi, njihov delež v celotnem prebivalstvu se bliža četrtini, demografska eksplozija pa napoveduje nadaljnjo hitro rast.

Islamske zvezne republike povzročajo v sedanjem prestrukturiranju države še najmanj težav, saj so pravzaprav gladko sprejele vse dosedanje zamisli prestrukturiranja. Pomembnejši kot njihovo sodelovanje oziroma manj aktivno sodelovanje pri prestrukturiranju pa sta njihovo notranje prebujanje in organiziranje, ki potekata na temeljih panislamizma in panturkizma. Na ta način znotraj Sovjetske zveze – in tudi bodoče države – nastaja zelo močna in vitalna versko-rasna skupnost, ki bo zagotovo v prihodnje igrala pomembno vlogo. S propadom enotne komunistične ideologije se v nekdanji ZSSR že oblikuje nekakšen versko-rasni dualizem – slovansko-pravoslavni del na eni in islamsko-turški na drugi strani. Tudi tu se torej kažejo obrisi neke nove stvarnosti, ki jo bo v prihodnje težko in vedno teže obdržati v enotni državni skupnosti.

Morda je ta hip res še prezgodaj govoriti tudi o teh vprašanjih, vsekakor pa ni odveč nanje vsaj opozoriti. Kažejo namreč, da tudi morebitno uspešno in dogovorno prestrukturiranje države po sedanjih zamislih ne jamči trajnih ali tudi samo dolgotrajnih rešitev. Za problemi, ki so ta hip najbolj aktualni, se namreč že zarisuje cela vrsta novih, ki bodo terjali še nove in drugačne rešitve.

In če si po vsem tem znova zastavimo vprašanje, ali Sovjetska zveza dokončno razpada ali pa se le na novo prestrukturira, se zdi še najbolj realen odgovor, da se prestrukturira (vendar z zadržkom, da je to optimistična inačica), vendar veliko stvari kaže, da tudi to utegne biti le prehodna rešitev.